

КОРЕКЦІЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ПРИКОРДОННИКА

Василь ОЛІЙНИК, Юрій ТИТОВ

Copyright © 2008

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними проблемами. Психічні аномалії залежать від рівня їх функціонування (організм, індивід, особистість [1]), що свідчить про доречні використання системно-діяльнісного підходу під час аналізу психічного розвитку взагалі і ненормативного зокрема. Різним аспектам корекції поведінки особистості присвячені численні праці як вітчизняних (А.Я. Ансупов, А.Є. Личко), так і зарубіжних (Є.Я. Берн, К. Леонгард) учених.

Властивості характеру, котрі виникають на підґрунті неправильного, неповного та умовного виховання, є ненормативними психічними новоутвореннями. Як і нормативні, вони породжуються діяльністю у певній соціальній ситуації розвитку, в процесі якої виникають і нові потреби, і нові способи їх задоволення. Але якщо у першому випадку це соціально схвалювані способи, то у другому – такі, що не відповідають соціальним нормам. Саме з позицій останніх відповідні цим способам властивості характеру кваліфікуються як ненормативні [4]. Ненормативність інструментальної функції виявляється у типах акцентуацій, що долучаються до загальної картини індивідуальності [2, с. 3].

Прикордонникам з акцентуованими рисами характеру ставитися до себе критично складно. Вони прагнуть захиститися від усвідомлення власних невдач, не бажають проаналізувати, чому виникають труднощі у налагодженні міжособистісних стосунків. Чим глибшою є розбіжність між уявленнями прикордонника про власні, надмірно виражені, індивідуальні особливості й очікуваннями, оцінками, настановленнями з боку інших людей, тим йому важче здолати деформації своєї поведінки.

Завданнями статті є обговорення шляхів розв'язання проблеми корекції ненормативної поведінки у прикордонника, а також визна-

чення місця офіцера-психолога, заступника начальника підрозділу з персоналу в унормуванні цього процесу.

Створення умов, за яких прикордонник усвідомить суперечність між ставленням до себе з боку співслужбовців та власною оцінкою ситуації спілкування з ними, є обов'язковим етапом на шляху подолання елементів його девіантної поведінки. Ось чому для надання допомоги персоналу в подоланні особистісної дисгармонії заступнику керівника прикордонного підрозділу треба всебічно проаналізувати систему соціальних взаємостосунків кожного військовика, розглянути його особистість крізь формат численних комунікативних контактів.

Статус як становище члена спільноти, що зумовлює його офіційно нерегламентовані права, обов'язки та привілеї, хоча і визначається за допомогою соціометричної методики, все ж не повною мірою діагностує психологічний зміст спілкування прикордонника з колегами-службовцями. Проте зіставлення результатів соціометрії зі спостереженням, аналізом службових характеристик, думкою інших офіцерів, дозволяють керівнику підрозділу сформувати уявлення про коло спілкування підлеглих, їх симпатії та антипатії, ставлення визнаних лідерів, псевдолідерів, прийнятих та відторгнутих у колективі. Загалом при побудові системи профілактичних виховних впливів виправдано спиратися на позитивні особистісні ресурси, на підставі яких можлива подальша корекційна робота, покращення стану офіцера в групі, поліпшення його статусу.

Так, для прикордонника, який має **збудливий тип** акцентуації, таким цінним ядром у його особистісній структурі є активність, працездатність, цілісність, надійність. На їх основі можна розвивати наполегливість, цілеспрямованість, старанність у виконанні опера-

тивно-службових завдань, завзятість у досягненні бажаного результату. Діяльність, котра вимагає переважно одноманітної, монотонної роботи при стійкій увазі, більш доступна прикордонникам зі збудливим типом акцентуації, ніж тим, яким властиві альтернативні характерологічні особливості. Вона не тільки не наскучить і не втомить, а й буде профілактикою психологічного напруження. При цьому бажано, щоб професійна орієнтація офіцера збудливого типу була реалізована у напрямку такого фахового використання, що не вимагає постійних контактів із навколишніми, а передбачає можливість усамітнення.

Нестійкий тип акцентуації характеризується наявністю таких рис, як старанність, товариськість, уважність, вміння швидко підхопити і підтримати нову ідею, допомогти колезі у її здійсненні. Якщо ці риси розвивати, то відхилення у поведінці будуть знівельовані. У будь-якому разі профілактика ненормативної поведінки для прикордонника цього типу повинна враховувати його потребу в новизні, невміння та внутрішню нездатність до рутинної, одноманітної роботи. Лідером спільноти такий прикордонник зазвичай не стає, але буде активно підтримувати співробітників у їхній соціально значущій діяльності.

Особистість із **гіпертичним типом** акцентуації вирізняється невтомністю, витривалістю, вмінням швидко зорієнтуватися в новій ситуації, ухвалювати прийнятні рішення. Вона не боїться лідерських функцій і здебільшого у змозі з ними впоратися. Коли інші можуть розгубитися, такий прикордонник зберігає здатність критично мислити, швидко діяти. За потреби із легкістю може підбадьорити та розвеселити навколишніх.

Особистість із **демонстративним типом** акцентуації здатна яскраво й образно виразити свій стан, захопити, повести за собою, хоч і ненадовго. Якщо вона опиняється у центрі уваги спільноти, то спроможна на етичні вчинки, котрі вимагають сміливості і навіть мужності. За умови, коли для прикордонника цього типу референтним стає товариш із позитивною особистісною спрямованістю, який при цьому також відповідає дружньою прихильністю, тоді корекція імовірних порушень поведінки значно полегшується.

Особистості із **замкнутим типом** акцентуації властиві своєрідний творчий погляд на світ, незалежність, внутрішня самостійність, до-

статньо висока інтелектуальність, вміння нестандартно формулювати свої думки. Для цього типу військовослужбовця важливо підібрати той вид діяльності, до якого він виявляє найбільшу зацікавленість та допомогти йому налагодити психологічний контакт з керівником підрозділу.

Сензитивна особистість – це індивід, наділений максимальною чуйністю, вмінням розуміти та відчувати зміни у настрої інших людей, щиро та глибоко співпереживати, виражати співчуття. Такий прикордонник може стати емоційним лідером у військовому колективі.

Прикордонник, котрому притаманний **астенічний тип** акцентуації, зазвичай наділений добре розвиненим почуттям відповідальності. Він прагне виконати доручену йому справу у визначений термін, завжди охайний та зібраний, іноді навіть педантичний. Здоровий спосіб життя, узгодженість фізичних та розумових навантажень практично повністю виключають його дратівливість. Допомогти виробити оптимальний режим, уникати зайвих стресів, пов'язаних з усіякими очікуваннями чи невизначеністю ситуації, – найкращий шлях професійного зорієнтування акцентуантів цього типу.

Заступник керівника, працюючи з персоналом, повинен орієнтуватися у тому, наскільки особистість усвідомлює власні позитивні ресурси, зважаючи на конкретний тип акцентуації. Наприклад, якщо прикордонники із **нестійким** типом настільки звикли до невтішних відгуків на свою адресу, що не відчувають у собі потенції змінити ситуацію, то нагальною потребою є домогтися усвідомлення ними позитивних рис власного характеру. І зрозуміло чому. У гонитві за миттєвими задоволеннями ці прикордонники прагнуть не згадувати про власні індивідуальні особливості, намагаються ніколи себе не оцінювати. Коли керівник пояснює їм, що для обраної професії важлива така риса характеру, як здатність швидко переключатися з одного завдання на інше, то вони зазвичай виявляють недовіру і розгубленість. Адже тривалий час до цього їм указували на нестриманість та непослідовність, нестійкість інтересів, метушливість. І раптом з'ясується, що у їхньому характері присутні риси та можливості, яких немає в інших. Навіть за умови, що вони не стануть лідерами в колективі, не зможуть вести за собою інших, або швидко ухвалювати рішення у складних відповідальних ситуаціях,

все ж ці правоохоронці кордону краще, ніж представники решти типів, зарекомендовують себе там, де потрібно якнайшвидше переключитися на інший вид діяльності, спілкуватися з великою кількістю людей, підхопити та розвивати прогресивні ідеї.

Важливо підняти відчуття упевненості в собі й у **сензитивного типу** особистості, особливо у тих прикордонників, котрі маскують підвищену вразливу чутливість за надмірною розбещеністю, грубістю. Вони, на відміну від представників нестійкого типу, постійно роздумують над своїми індивідуальними особливостями, оцінюють кожен свій крок і здебільшого бачать лише негативні риси власного характеру. Ці прикордонники надто залежні від свого актуального психічного стану, а коли переконуються, що їхні індивідуальні особливості відкривають простір для вибору такого виду діяльності з охорони державного кордону, який передбачає тісні, постійні, довірчі контакти з людьми, то вони дивуються тому, що власна незахищеність може бути соціально цінною рисою. Офіцер-вихователь чи психолог, лікар, адвокат чи представник будь-якої іншої людинознавчої професії, до яких звертаються за співчуттям, підтримкою, порадою, є у цьому разі важливим чинником особистісного самовдосконалення.

Стосовно позитивних особистісних ресурсів **гіпертима** зауважимо, що усвідомити їх треба не такому індивіду, оскільки у нього і без того завищена самооцінка, а швидше психологам і вихователям, з якими він контактує. Даному прикордоннику доречно довіряти відповідальні завдання, які вимагають уміння швидко ухвалювати рішення, ризикувати, демонструвати сміливість і винахідливість. Тоді в щоденних пошуках, під час проведення оперативно-розшукових дій, гіпертими повно виявлять властиву їм витривалість і спроможність вести за собою співслужбовців. Незважаючи на те, що ці акцентуати потребують постійної уваги з боку керівника, такий контроль має бути ненав'язливим, дружнім. При цьому особлива ділянка роботи заступника керівника у роботі з персоналом – це ті офіцери, котрі фіксують наявність у прикордонника із гіпертимним типом акцентуації невміння завершити розпочату справу, несерйозність, надмірну легковажність. Цих офіцерів треба переконати в тому, що ускладнення завдань, створення несподіваних ситуацій, у яких вирішальне

значення має вміння не розгубитися, – ось основний шлях корекційної роботи з персоналіями такого психодуховного складу.

Заступник керівника підрозділу в роботі з персоналом, розробляючи заходи корекції поведінки прикордонника із **демонстративним** типом акцентуації, головні зусилля переважно зосереджує на військовому колективі, оскільки статус демонстранта зазвичай є низьким через зневажливе ставлення до товаришів, прагнення показати свою перевагу, зверхність, пихатість, нещирість. Розкриваючи співслужбовцям позитивні сторони особистості, військовий психолог сприяє поліпшенню його становища у спілці офіцерів. Тут спиратися варто на властиві прикордоннику-демонстранту здібності, дарування, хист. Доречно доручити йому підготувати відповідальний захід чи акцію. Важливо, щоб це завдання було короткотерміновим, тому що тривале виконання лідерських функцій, хоч і дуже привабливе для такого типу акцентуантів, проте не сприяє здоланню відхилень у їхній поведінці. Вміле поєднання лідерства в одній окресленій діяльності, здатності свідомо підкорятися, виконувати рядові ролі в інших формах взаємодії, допомагає прикордонникові співвідносити свої бажання з інтересами колег-службовців. Розумна вимогливість у цьому випадку повинна враховувати потреби демонстративно налаштованого прикордонника в подяці та заохоченні.

Щоб поліпшити становище прикордонника з **дисгармонійним розвитком** особистості у конкретній спільноті, психологу потрібно: а) допомогти йому повірити у власні сили, невикористані можливості, переконати й збагатити впевненістю, а у підсумку створити такі умови, за яких він вимушений подивитися на себе позитивно і водночас рефлексивно; б) потрібно сформулювати навколо нього позитивну думку колег, допомагати їм побачити й оцінити позитивні риси його особистості; в) треба так організувати роботу із заступником керівника підрозділу в роботі з персоналом, щоб він теж зміг адекватно оцінити спроможності, визначити шляхи подолання дисгармонійної траєкторії розвитку прикордонника цього психологічного складу. Загалом у корекційній та профілактичній роботі психологу доцільно спиратися на можливості військовиків у задоволенні потреби у самопізнанні та самовдосконаленні. Це важливо ще й тому, що у прикордонників-акцентуантів стосунки з навколишніми, співро-

бітниками складаються здебільшого не кращим чином, а процес формування адекватного ставлення до себе також позначений труднощами. Тому серед профілактичних дій мають бути передбачені заходи, які сприятимуть формуванню у них позитивного Я-образу.

Один із прийомів актуалізації мотивації самовдосконалення полягає в розвитку здібностей кожного прикордонника до прогнозування, вміння побачити себе завтра. Досвід указує на різне ставлення до майбутнього у прикордонників із різним типом акцентуації. Так, гіпертими вірять у світле майбутнє, не сумніваються, що вже готові його зустріти, до себе ставляться не критично, переоцінюють свої можливості, не усвідомлюють дисонанс між прожектами і реальністю. Представники нестійкого типу цілком перебувають у сьогоденні, майбутнім фактично не цікавляться. А ось збудливий тип, унаслідок властивої йому консервативності, вважає за краще залишати все так, як є. Демонстрантові бракує цілеспрямованості, тому він будує численні плани, легко спалахує і швидко згасає.

Відомо, що у прогнозуванні майбутнього закладений ціннісний аспект вирішення завдання самовдосконалення на тлі компенсації особистісних дисгармоній. Для цього в індивідуальних бесідах із представниками сензитивного або замкнутого типу акцентуації, групових заняттях з нестійкими, демонстративними, гіпертивними прикордонниками, доцільно пропонувати їм уявити своє майбутнє через десять, двадцять років, а потім визначити власний психологічний вік порівняно з віком реальним, паспортним. Це дасть їм змогу усвідомити, яка частина життєвих планів уже реалізована і які подальші перспективи власного життєреалізування. Особливо важливо навчити представників збудливого, нестійкого, астенічного типів акцентуації будувати життєві плани, зіставляти своє сьогодення і себе через певний відрізок часу, фіксувати поліпшення у взаєминах з оточенням, пом'якшення конфліктних ситуацій, зростаюче уміння регулювати свої актуальні психічні стани. Аналіз цих суперечностей стане поштовхом до їхнього подальшого самопізнання, набуде значення внутрішньої умови мотивації самовдосконалення.

ВИСНОВКИ

1. У профілактичній роботі з гармонізації особистісної структури прикордонника з акцентуйованими рисами важливо якомога раніше залучити і його самого, і всіх його близьких, до участі у відновленні міжособистісних стосунків, а також всіляко сприяти формуванню в нього адекватного уявлення про свої індивідуально-психологічні особливості.

2. Доцільно звернутися до фахівців-психологів із метою широкого застосування методів активної психологічної дії, а саме групових дискусій (обговорення емоційних аспектів ситуації, яка виникає у процесі функціонування групи), ситуативно-рольових ігор (для цього член групи бере на себе певну роль, стає учасником діалогу, в т. ч. внутрішнього, покликаною відобразити його реальну і можливу позиції щодо конкретної проблеми), міжособистісного тренінгу (формування необхідних умінь шляхом створення відповідних ситуацій), терапевтичних монологів (сприяє формуванню рефлексії, виробленню вміння диференціювати і висловлювати свої почуття та емоції, розвитку здібностей сприймати, оцінювати і розуміти іншого), технік зміни ролей (предмет – аналіз життєвої гри – форми поведінки, до яких вдається людина, реалізуючи певні життєві сценарії).

3. Ефективність кожного підходу залежить від умов, загальних для всіх форм психологічної допомоги. Відрадно констатувати, що оргструктури у роботі з персоналом Державної прикордонної служби України володіють значною відновлювальною силою, яку потрібно раціонально і своєчасно використовувати при корекції ненормативної поведінки у прикордонників.

1. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 303 с.

2. Леонгард К. Акцентуирование личности: Пер. с нем. – 2-е изд. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1989. – 375 с.

3. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – 2-е изд., доп. и перераб. – Л.: Медицина, 1983. – 255 с.

4. М'ясоїд П.М. Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2004. – 487 с.

Надійшла до редакції 25.02.2008.